

Олена Сечейко
канд. психол. наук, доцент
Національний авіаційний університет
м. Київ (Україна)

ЗДІБНОСТІ В КОНТЕКСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-ГЕНЕТИЧНОГО ПІДХОДУ

Проблематика психології здібностей завжди знаходилась в центрі уваги як науковців, так і психологів-практиків. Визначаючи місце здібностей в структурі індивідуальності, їх неможливо віднести до якогось одного структурного рівня. Маючи комплексну природу, здібності проходять через всі рівні індивідуальності, взаємодіючи майже з усіма її параметрами. Сьогодні провідну роль у вивченні цього феномену відіграє психофізіологічний напрям досліджень, який орієнтований на вивчення нейродинамічних властивостей як природних передумов здібностей. Проте, незважаючи на розробки даного питання у психофізіології, біохімії, диференціальної психології, психогенетиці, чимало аспектів діагностики, прогнозування, структурної складової природних основ здібностей залишається не вирішеними. Саме тому теоретичні розробки й емпіричні дослідження даного питання залишаються вкрай актуальними.

Мета даної статті полягає у здійсненні аналітичного огляду феномену здібностей у парадигмі функціонально- генетичного підходу та їх впливу на ефективність виконання діяльності, зокрема професійної.

Функціонально-генетичний підхід до вивчення здібностей орієнтований на зв'язок здібностей з особливостями функціонування нервової системи, природа (генезис) здібностей при цьому пояснюється з позицій генетичної теорії (Є. П. Ільїн, В. Д. Шадриков, Е.О.Голубева). На думку В.Д. Шадрикова, здібності не розвиваються із задатків в процесі діяльності. За його теорією, задатки виступають структурними одиницями здібностей, тобто здібності виникають внаслідок певної комбінації задатків, їх взаємодії між собою. На основі наведених зв'язків між здібностями, задатками та їх

обумовленістю особливостями функціонування нервової системи, здібності трактуються як властивості функціональних систем, що реалізують окремі психічні функції, мають індивідуальну міру вияву і проявляються в успішності та якісній своєрідності засвоєння й реалізації окремих психічних функцій [3].

Визнання функціонально-генетичною концепцією вродженості й генетичної обумовленості здібностей дозволяє стверджувати, що вони існують до діяльності, і тому немає необхідності пов'язувати їхнє виникнення лише з діяльністю [3]. Проте, діяльність розглядається як одна з найважливіших умов розвитку й реалізації здібностей. На відміну від твердження, що діяльність перетворює задатки на здібності (особистісно-діяльнісний підхід), розвиток здібностей в діяльності розглядається як розвиток у діяльності функціональних систем [3].

Деякі факти дійсно засвідчують, що в діяльності розвивається морфо-функціональна основа здібностей. Так, при інтелектуальному розвитку в процесі навчання в мозку підсилюються процеси синтезу специфічних білків - нейропептидів, які, локалізуючись у різних відділах мозку, впливають на ефективність перебігу більшості психічних процесів - пам'яті, уваги, мислення тощо [3]. Цілком імовірно, що «розвинений у навчанні» мозок відрізняється не тільки збільшенням обсягу інформації, що зберігається в ньому, але й змінює якість функціонування структур нервової системи, підвищує їх продуктивність.

Особливо варто підкреслити роль діяльності (а у широкому розумінні — активності взагалі) для дозрівання функцій центральної нервової системи у ранньому онтогенезі. Підтвердженням тому є численні дані вікової фізіології й психології про негативний вплив несприятливих факторів середовища (його збідненість, психічна, психомоторна й соціальна депривація тощо) на дозрівання морфо-функціональних структур. Внаслідок цього гальмується загальний психічний розвиток дитини. Безумовно, повноцінне своєчасне дозрівання морфо-функціональних структур

позначається також і на ступені розвитку й вияву здібностей. Особливості дозрівання морфо-функціональних структур мають яскраво виражену особливість вікової динаміки – сенситивними періодами [1].

Відповідно до функціонально-генетичної концепції, особливу практичну цінність представляє можливість прогнозу здібностей на основі діагностики комплексу нейродинамічних характеристик індивіда. Найбільш глибокий аналіз зв'язку здібностей з параметрами нейродинамічного та психодинамічного рівнів представлений у працях Е.О.Голубевої. За результатами досліджень нею були визначені кореляційні зв'язки між формально-динамічними характеристиками індивідуальності та ступенем прояву пізнавальних, комунікативних здібностей а також особливостями саморегуляції. Так, Голубєва Е.О визначила комплекси психофізіологічних ознак, що відповідають художньому й мисленевому пізнавальним типам [1].

Для *художнього типу* характерним є комбінація сили, лабільності й активованості нервової системи. Вчена позначила цей тип як «спеціалісти збудження». Часто такий тип пізнавальної активності обумовлений домінантністю правої півкулі й двопівкульною локалізацією мовлення. Також у «художників» домінує перша сигнальна система, пов'язана з невербальним інтелектом. Мнемічні здібності художнього типу пов'язані з безпосереднім запам'ятовуванням, детальним, чітким та яскравим відтворенням запам'ятованих об'єктів. Переваги мислення при вираженому невербальному інтелекті проявляються у здібностях до швидкої організації цілого з частин, узагальнення на основі чуттєво-конкретного досвіду.

Для *мисленевого типу* характерним є сполучення слабкості активації та інертності нервової системи. Голубєва позначила цей тип як «спеціалісти гальмування». Центри мовлення локалізовані у лівій півкулі, домінуючим є вербальний інтелект. Основною перевагою даного типу є здатність до вербалізованого узагальнення абстрагування, ефективного оперування словами, поняттями й символами. Мнемічні здібності мисленевого типу проявляються в опосередкованому запам'ятовуванні, вмінні логічно організувати й класифікувати

матеріал, створити алгоритми, свідомо керувати процесом запам'ятовування.

Визначені також кореляції між нейродинамічними показниками та властивостями уваги: високі показники концентрації й стійкості уваги мають люди з сильною та інертною нервовою системою; а високі показники переключення уваги (за умов комфортного темпу виконання діяльності) - особи зі слабкою й рухливою нервовою системою. Встановлено також вплив нейродинамічних характеристик на особливості мнемічної діяльності. Довільна пам'ять на числа, геометричні фігури, малюнки, слова краще у осіб з інертністю нервових процесів і низкою лабільністю.

Водночас, мимовільна пам'ять краще в осіб з високою лабільністю нервової системи. Тексти краще запам'ятовують особи зі слабкою нервовою системою а наочні об'єкти - ті, що мають сильну нервову систему.

Рухова пам'ять, запам'ятовування просторових і силових параметрів рухів, краще проявляється у людей з інертністю збудження й гальмування, сильною нервовою системою, перевагою збудження або рівноваженістю нервових процесів.

Комунікативні здібності яскраво проявляються у екстравертованих «спеціалістів збудження» і позитивно корелюють з музичними, комунікативно-мовленнєвими, педагогічними й артистичними здібностями. Встановлено, що в основі комунікативних здібностей лежить активованість й лабільність нервової системи, які часто сполучаються з домінуванням першої сигнальної системи. Комунікативні види діяльності, які вимагають високої працездатності та стресостійкості при інтенсивній роботі з людьми передбачають сполучення високої лабільності з силою й активованістю нервової системи.

Фізіологічною основою артистичних й музичних здібностей є сполучення високої лабільності з слабкістю нервової системи, що забезпечує високу фізіологічну реактивність та високу сенсорну чутливість, а також лежить в основі високого рівня мимовільної емпатії [1].

Е.О.Голубевою був встановлений також зв'язок між параметрами нейродинамічного рівня та особливостями *саморегуляції* – домінуванням її довільної та мимовільної форм. Мимовільний рівень регуляції домінує у людей *художнього типу з першою сигнальною системою та невербальним інтелектом*. Такі люди зазвичай мають високу імпульсивність, безпосередність реагування, спонтанність, вони спрямовані на практичну діяльність.

Довільний рівень регуляції пов'язаний з *домінуванням другої сигнальної системи та інертністю нервових процесів*. Дана комбінація характерна для мисленнєвого типу, переваги якого проявляються у сферах, які вимагають високого рівня довільності психічних процесів, психомоторних й інтелектуальних дій, здатності до самодетермінації й саморегуляції, високого рівня самоконтролю поведінки, послідовності й організованості [1].

Наведені дані мають величезне значення як з теоретичної так і з практичної точки зору. Визначення психофізіологічних корелятивів здібностей дозволяє наблизитися до вирішення питання диференційованого підходу у навчанні й здійсненні прогнозів щодо напрямів ефективного розвитку особистості відповідно до її природного потенціалу [2]. Вирішення даного питання допоможе забезпечити реалізацію професійної орієнтації, професійного добору та кадрового розподілу в організаціях різного спрямування, але особливо це актуально для тих, хто працює в особливих умовах діяльності.

Література

1. Голубева Э.А. Способности. Личность. Индивидуальность. - М.; Прометей, 2013.-306 с.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
3. Шадриков В.Д. Способности и одаренность человека: Монография. – М.: Издво «Институт психологии РАН», 2019. – 274 с.